

JAN PANONIJE U OKVIRU EVROPSKOG HUMANIZMA

Josip Bratulić

Humanizam, jedinstveni duhovni i književni pokret u Evropi XV. i XVI. stoljeća najveće je uspjehe postigao u obnovi (reformi) školstva. Nakon uspostavljanja svojega školskog sustava, uspio je ostvariti one jedinstvene plodove evropske kulture i civilizacije koji se odlikuju otvorenošću za sve vrednote u kulturi, civilizaciji, religiji i tehnologiji. Pokret je to bez vjerske i nacionalne isključivosti, u punom poštivanju starih i mladih, muških i ženskih.

Srednjovjekovno školstvo kroz dugi je niz stoljeća kao »ordo docendi et discendi« imalo zajednički zbir tekstova koji su nazivani »auctores octo«. To su *Disticha Catonis*, *Theodulus*, *Facetus*, *Cartule alias de contemptu mundi*, *Thobias*, *Parabole Alani*, *Liber Aesopi* i *Floretus*. Ovi ma se pridružuju još i *Eva columba*, *Physiologus*, *Donatus*, *Doctrinale*, *Graecismus* i još po koji »auctor«.¹

Nakon Petrarkina dolaska u Firencu i organiziranja studija koji je utemeljen na antičkoj baštini — tekstovima, i posebice nakon programa koji je ostvarivao njegov učenik Ivan iz Ravene, treća generacija učitelja uspostavila je vrlo čvrst, utemeljen i dobro organiziran studij, koji se bazirao na novim pedagoškim principima i na novovrednovanim i novopronađenim antičkim tekstovima. Filološka obrada tih tekstova, njihova jezična i idejna tradicija posve je promijenila i odnos prema latinskom je-

ziku. Prvi pisci koji su ponovo otkriveni jesu Ciceron, Vergilije, Salustije, a od sredine 15. stoljeća svako desetljeće izvodi na svjetlo dana još po kojega starog pisca koji je jezikom, književnim izrazom i tematikom oduševljavao i učitelje i učenike.

Dolazak grčkih učitelja u Italiju, prvenstveno Manuela Krisolore (Manuel Chysoloras), koga je pozvao Guarino i s njim surađivao do kraja života (1355—1415), dat će nov poticaj vrednovanju grčke baštine.

Sveučilišta, koja su tada još pod snažnim utjecajem crkvene i političke hijerarhije, nisu se isprva uključivala u taj novi proces »studia humanitatis«, kao što su to mogle škole pod komunalnom upravom. Nije stoga neobično da su upravo učitelji, magistri, postali nosioci novih pedagoških i znanstvenih nastojanja. Imena Guarina iz Verone i Vittorina iz Feltra postaju poznatija i cjenjenija nego institucije — sveučilišta koja su se dičila starinom, tradicijom i imenima svojih svetih utemeljitelja i profesora.

Dok su se na sveučilištima diljem Evrope studenti okupljali i organizirali na nacionalnoj osnovi (od toga i danas temeljni i studentski dokumenat za upis *nacionali*), u Guarinovoj školi okupljanje studenata nije bilo na nacionalnoj ni teritorijalnoj podjeli. Da je nacionalni ili teritorijalni princip još bio živ i prisutan u studenata, govori nekoliko zajedljivih epigrama Ivana Česmičkoga (Prosperu, Grilu). Naziv ultramontanac, koji je pratio Česmičkoga, označavao je grubog i divljega čovjeka, barbarских navika, Vespaziano da Bisticci zato i bilježi da je Cosimo Medici prokomentirao nastup i govor Ivana Česmičkoga riječima: »il da più ignuno oltramontano a chi egli avessa parlato«.²

Na reakciju crkvenih krugova da je čitanje poganskih pisaca opasno za nježan mladenački uzrast, humanisti općenito, pa tako i Guarino, odgovarali bi tekstovima crkvenog učitelja, sv. Jeronima, osobito poslanicom rimskom odvjetniku Magnu (Ep. LXX), a za odgoj djevojaka koje također trebaju pohađati nastavu, isticana je i tiskom izdavana poslanica Jeronimova Leti o odgoju kćeri (Ep. CVII).

Kad je Ivan iz Česmice, iz daleke Slavonije došao u Ferraru 1447. da uči kod Guarina, imao je 13 godina. Njegov učitelj 73. Da se novi učenik, koji je osim toga ultramontanac (što nikako nije preporuka), istakne u svome krugu, trebalo je mnogo truda, umiljatosti, i osobite vještine, a iznad svega znanja. Jedino znanje koje se u školi priznaje jest: »scribendi recte sapere est et principim et fons« kako je zapisao Guarino. Uostalom to je citat iz Horacija. U Panegiriku svome učitelju (»Silva Pane-

gyrica ad Guarinum Veronensem praeceptorem suum») Ivan iz Česmice je to izrekao ovako:

»Principio recte das fundamenta loquendi
Recte scribendi compendia tradere callens,
Ne lingua accentu, calamo ne dextera peccet.
Mox argumento formatur epistola ficto. . .«³

Sa svim tim znanjima, čini se, mladi je Ivan stigao u Ferraru, i već kao dječarac mogao se priključiti skupini učenika koja je savladavala kompleksnije zadatke: sastavljanje tekstova prema antičkim uzorima.

Ivan iz Česmice došao je, sva je prilika, jer drugačije ne bi bio primijećen, s dobrim poznavanjem latinskog jezika. Iz Slavonije, a ne samo iz Dalmacije, dolazili su đaci na evropska sveučilišta s odličnim poznavanjem latinskog jezika. U Zagrebu i u Čazmi, nakon reorganizacije školstva koju je proveo dominikanac, zagrebački biskup Augustin Kažotić, postojale su odlične škole koje su osposobljavale učenike za nastavak visokih studija. Uostalom -- Ivan Vitez od Sredne, Ivanov ujak, smatran je uzornim piscem, i već 1451. Pavao Ivanić sakupio je i izdao njegova latinska pisma, kao uzor i uzorak u sastavljanju sličnih sastavaka.

Svi istraživači života i književnog djela Ivana Česmičkoga tvrde da je ovaj dječarac iz Slavonije ubrzo bio primijećen i da je omilio svojem učitelju te da se svojim sastavcima i poznavanjem tekstova odvojio od glavnine učenika te postao mezimac učitelju, ali i starijim studentima. Brzo napredovanje Ivanovo to i dokazuje.

Da je bio omiljen Guarinu potvrđuje i novo ime, koje je u Ferrari promijenio — od *Ioannes* — *Ivan*, Janko, Jan — postao je *Ianus*.

Možda je to bilo upravo ovako:

U obrani svojega nastavnoga plana i programa, a osobito u obrani interpretacije klasičnih autora, Guarino u pismu pobježe nepoznatom franjevcu (vjerojatno minoriti Ivanu iz Prata, koji ga je u korizmenim propovijedima 1450. napao) on piše pismo gdje točku po točku analizira svoj postupak s klasicima: klasične pisce volio je i preporučivao i sv. Jeronim i Guarino smatra da nasljeđuje ovoga učitelja. Bez kulturoloških činjenica nije moguće čak ni neke evanđeoske uzrežice i zgone razumjeti. Da to dokaže, da pokaže franjevcu kako pjesnički jezik, više nego prozni, pomaže da ne upadnemo u pogreške značenja te da ne bude-

mo kao slijepci bez štapa, on dokazuje tekstem rimskog pisca Aula Perzija Flaka (Aulus Persius Flaccus, 34—62). Najprije prepričava čitavu zgodu, a zatim citira odgovarajuće mjesto koje tu zgodu kristalizira u satiri.

»Ne credas, ait, laudatoribus tuis, immo irrisoribus aurem ne libenter accommodes, qui cum te adulationibus foverint et quodammodo impotem mentis effecerint, si subito respexeris aut ciconiarum deprehendas post te colla curvari aut manu auriculas agitari asini aut aestuantem canis protendi linguam.« E satyra Persii carmen in prosaicum tractatum est sermonem: »O Iane, a tergo quem nulla ciconia pinsit, Nec manus auriculas imitata est mobilis albas, Nec linguae quantum sitiatis canis appu- la tantum«.

»Ne vjeruj, kaže, svojim hvaliteljima, ali još bolje, ne prepuštaj rado uho svojim ismijavačima! Kad te oni laskama zagriju i na neki način izbezume, ako se iznenada osvrneš, zamijetit ćeš iza sebe kako se krive vratovi roda, kako ruke mahanjem prave magareća uha, kako se plazi jezik žednog psa«. Iz Perzijeve satire stihovi su prevedeni u prozi: »O Jane, kojega ni jedna roda ne kljuca odostrag, kojemu gipka ruka nije u oponašanju radila bijela uha, koji nemaš iza sebe jezik kolik je u apulске žedne kuje«. (Prijevod Darka Novakovića).

Guarino je ovo mjesto iz Perzija Flaka vjerojatno analizirao tih dana zajedno sa svojim učenicima. Autoritet svetoga Jeronima, kojega na nekoliko mjesta zove »Hieronymus noster«, koji je veoma cijenio upravo Perzija Flaka i Plauta a ne samo Cicerona (»Ciceronianus es, non Christianus!« Ep. XXII, 30), dakle poganske pisce, obranio je posvema baštinu antičkih pisaca, koji svojim umjetničkim ostvarajem u jeziku mogu pomoći da istina bude jasnije izrečena i ljepše izražena, a na dobrobit onih koji čitaju ili slušaju tekstove koji upravo nastaju. Dobro je došao taj primjer i za fra Ivana iz Prata (ako se njemu Guarino obraćao)⁴ ali još više našem Ivanu, Janu, koga neka ne slijedi roda da ga ugrize za stražnjicu, kojemu neka ne pokazuju magareće uši i ispruženi jezik, dok ga u isto vrijeme hvale. Ivanu iz Česmice, mislim, ta je slika bila toliko draga da je svoje ime promijenio u *Ianus* — *Ianus Pannonius*. Ako je doista ovaj tekst analiziran u školi prije pisma Guarinova (1450), onda je to doista dokaz da je Ivan iz Česmice promijenio svoje ime oko 1450. Imao je tada 16 godina — i upravo u to vrijeme on postaje glasovit te se ističe kao buduća pjesnička nada u Guarinovoj školi.

Krug humanista koji je prošao Guarinovu školu velik je i vrlo značajan u povijesti evropske kulture. Prije nego što se nešto kaže o toj intelektualnoj skupini, treba reći koju riječ i o učitelju. Guarino Guarini učenik je Ivana Conversinia iz Ravenne, koji je bio notar u Dubrovniku od 1384 do 1387., nakon toga učitelj u Firenci, kamo ga je pozvao firentinski kancelar Salutati.⁵ Humanisti u 15. i 16. st. bili su čvrsto povezani prijateljskim vezama, jer ih je ujedinjavala ideja duhovne i kulturne obnove Evrope. Nije im bilo teško raspravljati, pisati, podučavati, jer su pedagoški eros ujedinjavali sa svojim filološkim i filozofskim istraživanjima. Učenici su im bili prvi objekti i subjekti na kojima su provjeravali svoje ideje, sumnje, spoznaje, i skepsu. Evropski intelektualci jedino su tada bili jednodušno povezani: jezikom, idejom i nadom u jedan bolji svijet, iako nekog naročitog razloga u politici onog vremena doista nisu imali.

Ivan Česmički je u panegiriku u Guarinu naznačio otkuda u Ferraru, ovom iznimnom učitelju, stižu učenici: na prvom mjestu ističe Dalmaciju, a zatim otoke Kretu, Rod, Cipar — da bi prešao na Gale (tj. Francuze), Germane (Nijemce), Hispance (Španjolce), a zatim nabraja Poljake i Britance, da bi taj red zaokružio sobom, koji je došao iz Pannonije.

»Me simul hos inter, fatis et sorte Deorum,
Pannoniae tellus tenero tibi misit in aevo,
Qua mox Danubio mixturus nomen et undas,
Pinguia culta secat leni iam gurgite Dravus . . .«⁶

U panegiriku učitelju Guarinu, koji je nastao još za učiteljeva života, Ivan Česmički nabraja poimence ljude koji su proizašli iz Guarinove škole, i koje je spajala čvrsta veza jednomislenosti. Imena koje Česmički spominje u vrlo su širokom generacijskom rasponu. U učiteljski rad Guarinov bio je dugotrajan. U panegeriku Česmički spominje dva Mlečanina s prezimenom Barbaro. To su Francesco i Ermolao. Ovaj posljednji postao je biskup u Trevisu i kasnije u Veroni. Među Mlečanima izdvaja se Leonardo — to je Leonardo Giustinian, kome je Guarino uputio nekoliko znamenitih poslanica. Iz Castella je Girolamo, učitelj u Bologni, a kasnije u Ferrari. On je predavao i Česmičkom. Osobito mu je drago spomenuti Galeotta Marcia iz Narnia, s kojim je Ivana vezivalo srdačno prijateljstvo:

»Martius aeternum Jani sub pectore nomen.« Nakon njega spominje Tobiu iz Borga i Tita Vespazijana Strozia. Ovom posljednjem Česmički je posvetio nekoliko pjesama. Iza ovih slijede imena: *Fatius* (to je Bartolomeo Fazio), Petar Del Monte i Giovanni Lamola. Mnogo drugih kaže da ne spominje jer ih je mnoštvo. Prijatelji učiteljevi su »tres Aretini« tj. trojica iz Areza: Leonardo Bruni, Carlo Marsuppini i Giovanni Tortelli. Dvojica su Lusci, tj. Loschi Antonio i Francesco, a zatim slijedi Poggius unus, tj. Poggio Bracciolini. Za njim Vittorino da Feltre, Filefo, Sforza. Na koncu spominje se ime Vergerievo: »rupibus et sparsos decorans Vergerius Histros«. Aludira se ovim stihom u isto vrijeme na Vergerijevo porijeklo, Istru, ali i njegov boravak u Beču i u Budimu tj. na Histru, Dunavu.

Česmički je panegirik svome učitelju posvetio kao uzdarje: *Mihi pro Chirone Guarinus*. Guarinus mi je kao Hiron, Kentaur poznat po pravednosti i mudrosti.

Sastavak sličan panegiriku Ivana Česmičkog napisao je Lodoviko Carbone (1435—1482), suparnik Ivanov u pjesništvu, i kome je Ivan posvetio nekoliko oštrih epigrama.⁷ Carboneov sastavak je nadgrobni govor u čast učitelju, autoru je bio dobro poznat panegirik Česmičkoga. Carbone uvjerava svoje građane koliko je Guarino bio koristan gradu, tj. Ferrari, cijeloj Italiji, čak cijelome svijetu, jer su u njegovu školu dolazili iz čitavoga poznatog svijeta, između ostaloga »ex Pannonia, Bohemia, ex Dalmatia, ex Illyrico, ex Britania«. On je nabrojio četru intelektualaca koju je Guarino odgojio. Na kraju se spominju oni učenici, koje je Guarino — naučivši ih latinskome jeziku — oslobodio barbarstva: »Quot homines natura barbaros a loquendi barbarae liberavit eosque in patriam lingua et arte latinis factos remisit!« Među njima su Englezi, koji su gotovo svi postali crkveni dostojanstvenici, a Carbonovi su vjerni prijatelji (»Fidelissimi amici mei et homines doctissimi«). Zatim, iza ovih — kao da je i njega naučio latinski i pretvorio ga od barbara u latinca: »et Johannes ille Pannonius inter celebres poetas recensendus multique episcopi ac summae dignitatis homines, quibus Guarinii litterae non mediocrem honorem addiderunt«.⁸ Možda je Carbone već 1460. znao da će Janus Pannonius biti imenovan biskupom, kad ga tako usko vezu je uz crkvenu hijerarhiju.

Pjesnici i humanisti koje je Ivan Česmički spomenuo u svom panegiriku povezani su prvenstveno s njegovim učiteljem — Guarinom. Oni su ponos učitelju, i nastavljači su učiteljeve ideje. Humanisti koje je

Česmički izričito spomenuo sigurno su i njemu samom značili mnogo, ali mnogo više su mu značili oni pjesnici — prijatelji s kojima se družio, zajedno stanovao i provodio dane u njihovom društvu, u Ferrari i Padovi, a i kasnije ih je posjećivao. Ti su prijatelji najintimnije povezani s Česmičkim, s njima se dopisuje, njima piše pjesme i epigrame, oni su slični po literarnom opusu i ukusu. To su Galeotto Marzio iz Narnia i Battista Guarino, najmlađi Guarinijev sin. Slijede Juraj Kosztolány, pjesničkim imenom *Georgius Polycarpus*, i Raffael Zovenzoni. Od ovih dvojica su Talijani, druga dvojica su mu teritorijalno bliži. Juraj Kosztolány (1431—1489) studirao je u Ferrari, a nakon 1458. pisar je u kancelariji u Budimu. Raffaele Zovenzoni (1431—1485) rodio se u Trstu, oko 450. je u Ferrari. Kasnije će se dopisivati s Česmičkim i sa Šizgorićem, s kojim je sklopio prijateljstvo za svoga boravka u Šibeniku (1464—1477).⁹ Prijateljstvo osobite vrste sklopio je Česmički s Jakobom Antoniom Marcellom, mletačkim kondotijerom i pjesnikom, kojega je pjesme, pa i one slobodnije, prevodio s talijanskoga na latinski jezik.

Krug pjesnika i humanista koji nisu bili toliko prisni pjesniku ili zbog godina ili zbog toga što se s njima nije dopisivao, ali ih je samo poznavao, doista je velik. To su oni ljudi iz Guarinove sredine, iz Ferrare i Padove, s proputovanja Italijom, u različitim susretima. Od posebnog je interesa susret koji se često spominje, s Enejom Silvijem Piccolominijem, koji je pesniku posudio tada otkrivene Marcijalove epigrame koji su se u prijepisima širili Italijom kao »nelegalno izdanje« jer još nisu bili filološki opremljeni. Blaga opomena budućega pape (1458) mladom pjesniku da bude pažljiv s literaturom kakva je Marcijalova, urodio je samo blago-zajedljivim epigramom.

Humanisti su u drugoj polovini XV. st. htjeli obnovljenim školstvom, oživljavanjem baštine, jedinstvenim jezikom, latinskim, objediniti Evropu na idejnom, kulturnom i političkom planu. Latinski jezik trebao je poslužiti kao najjači instrument zajedništva, ali ne barbarski latinski srednjega vijeka, nego jezik antike, koji je svaki od njih ponaosob osvajaao kao svoj osobni jezik. U Evropi ugroženoj iznutra građanskim ratovima i crkvenim pritiscima, a izvana provalama Turaka, oni su nudili ekstranacionalni program, suradnju izvan i mimo nacionalne podijeljenosti. Iako u tome nisu uspjeli, jer su evropski tokovi krenuli drugim putem, oni su slobodnim školstvom, proučavanjem starine i izdavanjem klasika, književnika i filozofa, utrljali put renesansi, prepородu u Evropi,

koja se — paradoksalno — izražavala na narodnim jezicima. Ali bez njihovoga promišljenoga, sustavnoga zalaganja za vrednote baštine, tj. antike ne bi se zbila ona revolucionarna preobrazba i Evrope koje smo i mi dionici.

BILJEŠKE

¹ Eugenio Garin, *Il pensiero pedagogico dell' umanesimo*, u seriji »Classici della pedagogia italiana«, Firenze, 1958. str. 91—104.

² Marianna D. Birnbaum, *Janus Pannonius poet and politician*, JAZU, Zagreb 1981, str. 60. Slično i u *Kombolovu Predgovoru* izdanju *Pjesama i epigrama*, JAZU, 1951, str. IX—X.

³ Eugenio Garin, nav. dj. str. 479.

⁴ Eugenio Garin, nav. dj. str. 406.

⁵ Vidi o tome više u studiji Franje Račkoga, *Prilozi za povijest humanizma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj*. I. Ivan Ravenjanin učenik Petrarkin, dubrovački kancelar (1384—87), kano predteča humanizma u Dubrovniku, Rad JAZU, 74, 1885, str. 135—191. i posebno.

⁶ Eugenio Garin, nav. dj. str. 480.

⁷ Npr. De Ludovico Carbone, I. i II, u izdanju »Hrvatskih latinista« I, 1951, str. 274, 290.

⁸ Eugenio Garin, nav. dj. str. 473—478. Slično: Marianna D. Birnbaum, nav. dj. str. 56.

⁹ Vidi o tome: Juraj Šižgorić Šibenčanin, *Elegije i pjesme*, JAZU, 1966. posebno *Predgovor* Veljka Gortana. O Zovenzoniju pogledati i članak Kresimira Čvrljka *Šižgoričev pobratim Tršćanin* u »Panorami subotom«, Vjesnik, 1989.